

Professor Qəzənfər Kazımovun elmi-pedaqoji fəaliyyəti

Elşad Abışov

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti.
Azərbaycan. E-mail: elsad_abisov@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-5048-1872>

Ruhiyyə Cəfərova

Naxçıvan şəhəri, 12 saylı tam orta məktəbin Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimi.
Azərbaycan. E-mail: ibraqimovaruhiye@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1965-1562>

XÜLASƏ

Məqalədə dilçi-alim, filologiya elmləri doktoru, professor, Əməkdar elm xadimi Qəzənfər Şirin oğlu Kazımovun elmi-pedaqoji fəaliyyəti və zəngin həyat yolu haqqında ətraflı məlumat verilir. Araşdırmalardan məlum olur ki, alimin müəllifi olduğu çoxşaxəli elmi-tədqiqat əsərləri Azərbaycan dilçiliyinin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Həmin əsərlərdən biri “Azərbaycan dilinin tarixi (ən qədim dövrlərdən XIII əsrə qədər)” adlı irihəcmli monoqrafiyadır. Müəllif əsərdə tutarlı faktlar və mötəbər mənbələr əsasında Azərbaycan dilinin XIII əsrə qədər keçdiyi inkişaf yolu haqqında ətraflı məlumat vermiş, dilimizin fonetik və qrammatik quruluşunda, həmçinin lüğət tərkibində baş verən tarixi dəyişiklikləri araşdırma obyektinə çevirmişdir.

AÇAR SÖZLƏR

sintaksis, morfolojiya, mürəkkəb cümlə, kök, morfem

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

göndərilib: 01.01.2022
qəbul edilib: 10.02.2022

MƏQALƏNİ ÇAPA MƏSLƏHƏT BİLƏN

Filologiya elmləri
doktoru, professor İsmayıl
Kazımov.

Scientific and pedagogical activity of professor Gazanfar Kazimov

Elshad Abishov

Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor. Azerbaijan State Pedagogical University. Azerbaijan. E-mail: elsad_abisov@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-5048-1872>

Ruhiyya Jafarova

Nakhchivan, teacher of Azerbaijani language and literature of secondary school No. 12. Azerbaijan. E-mail: ibraqimovaruhiye@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5048-1872>

ABSTRACT

The article discusses the scientific and pedagogical activities of Gazanfar Shirin oglu Kazimov, a linguist, Doctor of Sciences in Philology, professor and honored scientist detailed information is given about his rich way of life. It is understood from the researches that the multi-faceted scientific-research works of the scientist created in his glorious way of life played an important role in the development of Azerbaijan linguistics. One of these works is a large-sized monograph named of the “History of the Azerbaijani language (from the most ancient to the 8th century)”. Here the author gives detailed information about the development way of the Azerbaijani language up to the 8th century based on solid facts and reliable sources, makes the historical changes in the phonetic and grammatical structure of our language, as well as in the vocabulary, the object of research.

KEYWORDS

syntax,
morphology,
compound
sentence, root,
morpheme

ARTICLE HISTORY

Received: 01.01.2022
Accepted: 10.02.2022

Giriş / Introduction

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti bir əsrlik fəaliyyəti dövründə cəmiyyətin ictimai-siyasi, elmi-mədəni həyatında mühüm rol oynamaqla intellektli cəmiyyət quruculuğu prosesinə öz töhfəsini vermiş, elmi bazaya əsaslanan milli-ideoloji inkişaf istiqamətlərinin formalaşmasında əhəmiyyətli təsirə malik ziyalı nəslinin yetişməsinə müvəffəq olmuşdur. Bu mənada, Azərbaycan elminin qısa müddətdə əldə etdiyi uğurların böyük bir hissəsi məhz bu universitetin adı ilə bağlıdır.

Qocaman təhsil ocağı zaman-zaman Azərbaycan elminin ağırlığını çiyinlərində daşıyan görkəmli şəxsiyyətlər, elm adamları yetişdirmişdir. Onlardan biri də prof. Əbdülzəl Dəmirçizadə məktəbinin layiqli davamçısı, yorulmaz tədqiqatçı, Əməkdar elm xadimi, Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Asiya Kral Cəmiyyətinin üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor Qəzənfər Kazımovdur.²

Qəzənfər Şirin oğlu Kazımov 3 mart 1937-ci ildə Cəbrayıl rayonunun Soltanlı kəndində anadan olmuşdur. Orta məktəbi doğulduğu kənddə bitirdikdən sonra (1955) V.İ.Lenin adına Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun (indiki ADPU) Tarix-filologiya fakültəsinə daxil olmuş, oranı bitirdikdən sonra – iki il (1960-1962) ərzində Soltanlı kənd orta məktəbində müəllimlik fəaliyyətinə başlamış və 1962-ci ildə “Azərbaycan dilçiliyi” ixtisası üzrə Pedaqoji İnstitutun aspirantura şöbəsinə daxil olmuşdur. 1967-ci ildə “Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin dramaturgiya dili” mövzusunda namizədlik, 1988-ci ildə isə “Azərbaycan Sovet satirik nəsrinin dili. 1920-1940-cı illər (komizmin dil vasitə üslubları problemi)” adlı doktorluq dissertasiyasını müdafiə etmişdir [1, s.253].

Professor Qəzənfər Kazımov 1965-1971-ci illər ərzində Pedaqoji İnstitutda müəllim kimi fəaliyyət göstərmiş, 1972-ci ildə dosent, 1989-cu ildə professor elmi dərəcəsi almış, 1989-1997-ci illərdə isə Filologiya fakültəsinin dekanı olmuşdur. Alim 1998-ci ildən Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunda çalışır.

Görkəmli alim elmi yaradıcılığa 1967-ci ildən başlamışdır. Bu günə qədər ümumilikdə 40-dan çox kitab, monoqrafiya, ali və orta məktəblər üçün dərslik, dərs vəsaiti, proqram və metodik vəsaiti, həmçinin Azərbaycan mətbuatında və beynəlxalq elmi jurnallarda 400-dən artıq elmi-publisistik məqalə və tezisi nəşr olunmuşdur.

² https://az.wikipedia.org/wiki/Q%C9%99z%C9%99nf%C9%99r_Kaz%C4%B1mov

Onun elmi yaradıcılığı çoxşaxəli və zəngindir. Azərbaycan dilinin tarixi, müasir Azərbaycan dilinin quruluşu, bədii əsərlərin dili, üslubiyyat və üslub məsələləri, etimologiya, metodika, dilin tədrisi və bu kimi başqa aktual dilçilik problemləri prof. Q.Kazımov yaradıcılığının əsas istiqamətlərini təşkil edir.

Tədqiqatçı alimin elmi yaradıcılığının zirvəsində dayanan “Sənət düşüncələri” (1997), “Dilimiz, tariximiz” (1998), “Müasir Azərbaycan dili (sintaksis)” (2000), “Azərbaycan dilinin tarixi (ən qədim dövrlərdən XIII əsrə qədər)” (2003), “Dil, tarix, poeziya” (2005), “Homerin poemaları və “Kitabi-Dədə Qorqud”” (2008), “Müasir Azərbaycan dili (morfologiya)” (2010), “Azərbaycan dilində tabeli mürəkkəb cümlənin inkişaf tarixi” (2010) və s. əsərləri dilçi-alim kimi ona böyük şöhrət qazandırmışdır [2, s.355].

Prof. Q.Kazımovun gərgin axtarırlarının uğurlu elmi nəticələrindən sayılan “Azərbaycan dilinin tarixi” monoqrafiyası Azərbaycan dilinin XIII əsrə qədərki inkişaf tarixini özündə ehtiva edən fundamental tədqiqat əsəridir. Altı fəsildən ibarət olan bu əsərdə e.ə. III-I minilliklərdə protoazərbaycan dilinin inkişaf yolu, Azərbaycanda etnik tərkib və dil məsələləri, ümumxalq Azərbaycan dilinin yaranması, Azərbaycan ədəbi dilinin formalaşması ilə yanaşı, ulu dilin təşəkkülü və protodillərə ayrılması, protodillərin dialekt parçalanması əsasında dil ailələrinin yaranması, şumer-türk varisliyi və s. dilimizin tarixi ilə bağlı bu kimi aktual məsələlərə geniş yer verilmişdir. Müəllif araşdırmada türk dillərinin varisi olduqları şumer dilinin, sonrakı dövrlərdə isə Manna, Mada və alban (arra) dillərinin fonetik, leksik, morfoloji və sintaktik xüsusiyyətlərini mənbələr əsasında, fakt və nümunələrlə diaxron istiqamətdə tədqiq etmişdir [4, s.99].

Şifahi ədəbi dilimizin ilk nümunəsi hesab olunan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının dilinin sintaktik quruluşu da ilk dəfə bu əsərdə geniş formada tədqiq edilmişdir. Əsər bütövlükdə Azərbaycan xalqının etnik tarixi və dili ilə bağlı mübahisə doğuran ziddiyyətli məqamlara aydınlıq gətirən təkzibedilməz tədqiqat materialları ilə zəngin olduğu üçün onu dil tariximizin öyrənilməsi baxımından dəyərli mənbə hesab etmək olar.

Görkəmli alimin Azərbaycan dilinin tarixi ilə bağlı araşdırmalarına münasibət bildirən filologiya üzrə elmlər doktoru Zaman Əsgərli bu barədə yazır: “Təhlil prosesində Q.Kazımovun dil tarixçisi kimi tədqiqatçılıq istedadının konturları üzə çıxır. O, təhlillərini tarixçi kimi başlayır, dilçi kimi davam etdirir, vətəndaş kimi tamamlayır. Tədqiqat probleminə belə yanaşma üsulu dil faktlarını tarixi faktlarla əlaqələndirməyə, onların ayrılan və birləşən, kəsişən və çarpazlaşan məqamlarını

görmək üçün tədqiqatçıya yaxşı imkan verir və Q.Kazımov həmin imkandan gözəl faydalanır”.

Prof. Q.Kazımov dilçiliyin mürəkkəb və problemlə sahələrindən olan qrammatika, xüsusilə sintaksis məsələləri ilə daha çox məşğul olmuşdur. Uzun illər Pedaqoji Universitetin Filologiya fakültəsində Müasir Azərbaycan dilinin “Qrammatika” bölməsini tədris etməsi, praktik olaraq bu sahədə üzləşdiyi mübahisəli məsələlər və onların həlli istiqamətində apardığı araşdırmalar onun qrammatika sahəsində yetkin bir alim kimi formalaşmasına səbəb olmuşdur. Məhz bunun nəticəsidir ki, alimin ilk dəfə 2000-ci ildə nəşr edilən “Müasir Azərbaycan dili (sintaksis)” əsəri bu gün də dilçi-filoloqlar arasında alternativ olmayan dərslik kimi qəbul edilir. Dərslik həm ümumi, həm də Azərbaycan dilçiliyinin son nailiyyətləri əsasında qələmə alınmışdır. Ənənəvi sintaksis əsasında yazılmış dərslikdə görkəmli alimlərin tədqiqat işi və araşdırmaları ilə yanaşı, söz birləşməsi, cümlə və mətn problemlərinin öyrənilməsinə dair yeni baxış əsas götürülmüş, mövzuların şərhinə nitqin aktualıq imkanlarının öyrənilməsi mövqeyindən diqqət yetirilmişdir. Ona görə də bu dərslik nitqin funksional cəhətlərinin xüsusi nəzərə alınması baxımından əvvəlkilərdən fərqlənir.

Professorun qrammatika ilə bağlı tədqiqat işləri bununla məhdudlaşmır. “Azərbaycan dilində tabeli mürəkkəb cümlənin inkişaf tarixi” mövzusunda yazdığı tədqiqat əsəri ilə “Dədə Qorqud”dan başlayaraq XVIII əsrin sonuna qədərki klassik bədii əsərlərin dilində mübtəda, tamamlıq, təyin, zərflik və xəbər budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrin keçdiyi inkişaf yolu öyrənilir.

“Dastani-Əhməd Hərami”, “Yusif və Züleyxa” , “Qisseyi-Yusif” , “Məhr və Vəfa” kimi dastan və məsnəvilərlə yanaşı, Qazi Bürhanəddin, Nəsimi, Xətai, Füzuli, Qurbani, Məsihi, Bağdadi, Vaqif və digər klassiklərin əsərlərindən toplanmış zəngin materiallar əsasında budaq cümləni baş cümləyə bağlayan vasitələr (bağlayıcılar, bağlayıcı sözlər, ədatlar, şəkilçilər), budaq cümlənin tipləri (“baş cümlə+budaq cümlə, budaq cümlə+baş cümlə” quruluş tipləri) və onların yaranma yolları tədqiq olunur.

Prof. Q.Kazımovun uzun illərin təcrübəsinə söykənən bilik və bacarığının ümumiləşdirilməsindən ərsəyə gələn “Müasir Azərbaycan dili (morfologiya)” dərsliyi də qrammatikanın inkişafına bir töhfədir. Dərslik yeni və orijinal tezislərlə zəngindir.

Əsərdə şəkilçilərin adlandırılmasında (leksik, qrammatik, sözdüzəldici, sözdəyişdirici) müşahidə olunan termin uyğunsuzluğuna münasibət bildirən müəllif bununla bağlı yazır: "...sözdüzəldici termini mümkündür, lakin qarşılığını sözdəyişdirici adlandırdıqda sistem pozulur, çünki sözdüzəldicinin özü də söz artırılarkən onun şəklini dəyişir. Eyni zamanda leksik şəkilçi demək olar, lakin qarşılığına qrammatik şəkilçi dedikdə prinsip pozulur, çünki sözdüzəldici şəkilçilərin özləri də qrammatik şəkilçilərdir və ümumiləşmiş qrammatik mənaya malikdir. Odur ki, bunlardan birincisinə qrammatik-leksik, ikincisinə qrammatik-morfoloji şəkilçi demək daha düzgün olar".

Tədqiqatçı-alim qrammatika dərsliklərində sözdüzəldici şəkilçilər qrupuna aid edilən sifətdüzəldən (-l⁴), (-sı⁴), (-k⁴) və s. şəkilçilərin söz yaradıcılığında rolunu nəzərdən keçirərək, leksik və qrammatik şəkilçilərə aid ənənəvi qanunauyğunluqlar əsasında həmin şəkilçilərin əslində qrammatik şəkilçilər olduğunu qeyd edir. Əsərdə diqqət cəlb edən maraqlı məqamlardan biri də ənənəvi dərslik və dərs vəsaitlərində sifət və zərfin fərqləndirilməsi ilə əlaqədar uzun illərdən bəri mövcud olan yanlış və absurd nəzəriyyənin aradan qaldırılması ilə bağlıdır. Belə ki, alim bu günə qədər "*Yaxşı tələbə yaxşı oxuyar*" tipli cümlələrdə birinci yaxşının sifət (əşyaya aid olduğu üçün), ikincinin isə zərf (hərəkətə aid olduğu üçün) hesab edilməsinin heç bir elmi əsası olmadığını və sifətin harada və hansı sözün yanında işlənməsindən asılı olmayaraq sifət olaraq qaldığını, sadəcə hərəkət məzmunlu sözlərin yanında işlənərkən adverbiallıq qazandığını fakt və nümunələrlə sübuta yetirir. Dərslikdə bu tip elmi əhəmiyyətə malik mülahizələr üstünlük təşkil edir.

Prof. Q.Kazımovun bütün elmi yaradıcılığı 2008-2014-cü illər ərzində nəşr edilən on cildlik (təqribən 400 ç.v həcmində) "Seçilmiş əsərləri"ndə öz əksini tapmışdır.

Alimin elmi yaradıcılığına yüksək qiymət verən mərhum akademik Ağamusa Axundov onu dilçiliyimizdə öz dəsti-xətti, öz yolu olan bir elm adamı kimi dilçilik klassiklərimiz professorlar Bəkir Çobanzadə və Əbdüləzəl Dəmirçizadə ilə müqayisə etmişdir.

Professor Buludxan Xəlilov da Qəzənfər Kazımovun elmi yaradıcılığında söz açarkən, onu istənilən dilçilik məsələsinin təhlilində universal məntiqə sahib olan bir alim kimi təqdim etmişdir.

Dilçi-alim bu günə qədər on beş dissertasiya işinə (fəlsəfə doktoru) rəhbərlik etmiş, on üç doktorluq, iyirmi beş fəlsəfə doktoru dissertasiyasının rəsmi opponenti olmuşdur. Onun redaktorluğu altında dilçilik və ədəbiyyatşünaslığın ayrı-ayrı sahələri ilə bağlı 80-dən artıq əsər çap olunmuşdur.

Prof. Q.Kazımovun fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən birini elmi yaradıcılıqla yanaşı, pedaqoji fəaliyyəti də təşkil edir. Universitetdə çalışdığı dövrdə (1965-1997) öz bilik, bacarıq və intellekti ilə çoxsaylı tələbə – magistr və doktorantlarının dərin rəğbətini, hörmət və ehtiramını qazanan Qəzənfər müəllimin simasında doğma ana dilimizə və ədəbiyyatımıza yaranan tükənməz sevgi respublikamızda böyük filoloqlar nəslinin yetişməsinə, sanballı dilçi və ədəbiyyatşünas alimlərin formalaşmasına zəmin yaratmışdır. Obrazlı şəkildə ifadə etsək, Azərbaycan dilçiliyinin bir sıra aktual problemləri məhz bu sevginin işığında özünün birmənalı həllini tapmışdır.

Filologiya elmləri doktoru Məhəbbət Mirzəliyeva alimin pedaqoji fəaliyyətini xarakterizə edərək yazırdı: “Mən Qəzənfər Kazımovun müəllimliyinə dərin rəğbət və ehtiram bəsləyən böyük bir nəsil tanıyıram. Bu gün onun müəllim ömrünün zərrələri – minlərlə tələbəsi respublikamızın ali və orta məktəblərində müəllim kimi çalışır və onu minnətdarlıqla yad edirlər. Əlbəttə bu, təmənnəsiz, minnətsiz qazanılmış, çoxlarının həsəd apara biləcəyi ən böyük mükafatdır”.

Alim uzun illər ərzində çalışdığı universitetin ictimai-mədəni həyatında daim yaxından iştirak etmişdir. Xüsusilə Filologiya fakültəsinin dekanı olduğu dövrdə (1989-1997) gənclərdə milli-mənəvi dəyərlərin, bədii-estetik zövqün, filoloji düşüncənin formalaşmasına, biliklər sisteminin dərinləşməsinə xidmət edən bir sıra mühüm tədbirlərin, elmi konfransların, ayrı-ayrı şair və yazıçıların yaradıcılıq gecələrinin keçirilməsinin bilavasitə təşəbbüskarı və təşkilatçısı olmuşdur. M.Müşfiq adına Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasında “Aşıq Qurbani” ədəbi-musiqili məclisi (01.11.1988), Pedaqoji Universitetdə Hüseyn Arifin 60 illiyinə həsr olunmuş tədbir (26.05.1989), Zəlimxan Yaqubla görüş (28.04.1990), görkəmli alim, tənqidçi Əhəd Hüseynovun anadan olmasının 70 illiyinə həsr edilən xatirə gecəsi (10.12.1990), Nizami Gəncəvinin 850 illiyinə həsr olunmuş iki günlük geniş elmi konfrans (12.03.1991), “Adımız-familiyamız” mövzusunda konfrans (29.03.1991), “Onomastika problemləri”nə həsr olunmuş IV elmi-nəzəri konfrans (26-27.03.1992), Tələbə Elmi Konfransı (30.03.1992) və s. belə tədbirlərdəndir [3, s.125]. Ümumilikdə, professor Qəzənfər Kazımov dekanlıq fəaliyyəti dövründə təqribən səksəndən artıq müxtəlif mövzulu toplantılar keçirmişdir.

Nəticə / Conclusion

Nəticə olaraq qeyd edək ki, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti fəaliyyət göstərdiyi 100 il ərzində Azərbaycan elminin ağırlığını çiyinlərində daşıyan görkəmli şəxsiyyətlər və istedadlı elm adamları yetişdirmişdir. Məqalədə belə şəxsiyyətlərdən biri – filologiya elmləri doktoru, professor Qəzənfər Kazımovun çoxillik elmi yaradıcılığından, Azərbaycan elmində qazandığı zəngin uğurlardan, qiymətli tədqiqatlarından, gənclərdə milli-mənəvi dəyərlərin, filoloji düşüncənin formalaşmasına, biliklər sisteminin dərinləşməsinə xidmət edən çoxsaylı tədbirlərin, elmi konfransların, toplantıların, neçə-neçə şair və yazıçıların yaradıcılıq gecələrinin keçirilməsinin bilavasitə təşəbbüskarı və təşkilatçısı olduğundan söhbət açılır.

Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, alimin keçdiyi mənalı ömür yolu, fəaliyyətinin elmi və pedaqoji istiqamətləri gələcək nəsillərə örnəkdir. Bu örnəyin həm elmi, həm də pedaqoji müstəvidə araşdırılması Azərbaycan elminin inkişafına bir töhfədir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. Kazımov Q.Ş. (1997). Sənət düşüncələri. Bakı, 576 s.
2. Kazımov Q.Ş. (2000). Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı, 496 s.
3. Kazımov Q.Ş. (2003). Azərbaycan dilinin tarixi. Ən qədim dövrlərdən XIII əsrə qədər. Bakı, 515 s.
4. Kazımov Q.Ş. (2014). Müasir Azərbaycan dili (morfologiya). Bakı, 417 s.
5. Kazımov Q.Ş. (2008). Seçilmiş əsərləri, X cilddə.
6. https://az.wikipedia.org/wiki/Q%C9%99z%C9%99nf%C9%99r_Kaz%C4%B1mov